

К.Л. Хазанава (Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны,)

ЛЕКСІКА ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ ЁСХОДНІХ СЛАВЯН У КАНТЭКСЦЕ ВЫКЛАДАННЯ МОВЫ

Духоўная культура кожнай нацыі з'яўляецца сведчаннем яе самабытнасці і непаўторнасці. Культурная спадчына, захаваная са старажытнасці, перададзеная праз пакаленні ад продкаў да нашчадкаў, адрознівае сусветныя нацыі, робіць іх непадобнымі адна на адну. Не выключэнне ў гэтых адносінах і традыцыйная духоўная культура беларусаў. Набытак многіх пакаленняў, на працягу ўсёй гісторыі існавання і развіцця беларускага народа, яна захавала народны вопыт, ашчадна зберагалася і перадавалася ад продкаў да нашчадкаў.

У час паскоранага развіцця высокіх тэхналогій і імклівай дынамікі сучаснай навукі і тэхнікі вельмі важна не згубіць попыт асобы на духоўна-ідэалагічныя каштоўнасці. Сусветная глабалізацыя і інтэнсіўнае міжнароднае ўзаемадзеянне, выкліканае і дазволенае развіццём навукова-тэхнічнага прагрэсу і надзвычайнымі магчымасцямі інфармацыйна-камп'ютарных тэхналогій, не толькі не абазначае пазбаўлення кожным з народаў сваёй нацыянальнай адметнасці і непаўторнасці, адрыву ад нацыянальных каранёў, але і наадварот, вымагае павышанай увагі да вывучэння, даследавання і, галоўнае, захавання каштоўнасцей уласнай народнай культуры.

Беларуская традыцыйная культура як састаўная частка культуры ўсходнеславянскіх народаў непарыўна звязана з традыцыйнай народнай культурай усіх славян.

Адным з самых важных складнікаў духоўнай культуры народа з'яўляецца мова. Беларуская мова пры ўсёй непаўторнасці і самабытнасці з'яўляецца арганічнай часткай сям'і славянскіх (і індаеўрапейскіх) моў, на

што ўказваюць некаторыя моўныя з’явы і моўныя змяненні, агульныя ў беларускай і іншых славянскіх мовах. Моўныя адметнасці, агульныя для беларускай і рускай, беларускай і ўкраінскай моў або наяўныя ва ўсіх трох усходнеславянскіх мовах, падкрэсліваюць іх блізкасць. Найбольш яскрава такія адметнасці праяўляюцца ў лексічнай сістэме мовы, куды ўваходзяць разнастайныя паводле семантыкі, прадметна-паняццёвай суаднесенасці, сферы выкарыстання, ступені актуальнасці, паходжання і тэрыторыі распаўсюджвання намінацыйныя адзінкі.

У гэтых адносінах найбольшую цікавасць для вывучэння з прычыны сваёй пашыранасці, распаўсюджанасці і дастатковай папулярнасці сярод студэнтаў уяўляе каляндарна-абрадавая лексіка, таму ў працэсе выкладання мовы мэтазгодна адводзіць увагу выяўленню і вывучэнню міжмоўных паралелей каляндарна-абрадавых лексем.

У лексічнай сістэме нацыянальнай мовы каляндарна-абрадавыя назвы займаюць асобае месца, бо адлюстроўваюць разнастайныя важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці нашага народа: называюць святы, прысвяткі і абрады розных перыядаў земляробчага календара беларуса. Гэтыя лексемы захаваліся з часоў агульнаўсходнеславянскага моўнага адзінства, а асобныя словы — і яшчэ раней. Акрамя таго, каляндарна-абрадавая лексіка ўяўляе сабой даволі разгалінаваную групу слоў як ў літаратурнай мове, так і ў гаворках. І таму адпаведнікі беларускіх каляндарна-абрадавых найменняў, як правіла, выяўляюцца лёгка ў кожнай з усходнеславянскіх моў.

Перш за ўсё пры вывучэнні лексікі беларускага народнага календара студэнты з цікавасцю праводзяць параўнальна-супастаўляльнае даследаванне беларуска-рускіх каляндарна-абрадавых лексічных паралелей, што дазваляе пераважнае функцыянаванне рускай мовы ў горадзе і большае пашырэнне беларускай мовы ў вобласці. Зварот да параўнальна-супастаўляльнага аналізу каляндарна-абрадавых намінацый ў беларускай і рускай мовах магчымы не толькі падчас вывучэння сучаснай беларускай лексікалогіі і дыялекталогіі беларускай мовы, але і ў працэсе выкладання гістарычнай граматыкі беларускай мовы, асабліва яе раздзела — гістарычнай лексікалогіі, дзе трэба да беларуска-рускіх лексічных паралелей далучыць украінскія адпаведнікі. Разам з тым асобныя каляндарна-абрадавыя лексемы будуць патрабаваць і выкарыстання міжпрадметных сувязей і актывізуюць веды студэнтаў па лацінскай мове, па беларускай міфалогіі і фальклору, а таксама па ўводзінах у славянскую філалогію.

Найбольш вядомым зімовым святам з’яўляюцца *Каляды*. У беларускай моўнай традыцыі ўжываюцца амаль раўнапраўна лексемы *Каляды* і *Ражаство*. Студэнты звычайна ўзгадваюць, што ў гаворках сустракаюцца варыянты апошняга наймення, абумоўленыя уплывам фанетычных асаблівасцей гаворак і беларуска-рускім білінгвізмам: *Ражаство*, *Раждество*, *Раждзество*, *Ражство*, *Ражэство*, *Раство*. У рускай мове ўжываецца лексема *Рождество*, якая нясе на сабе адбітак стараславянскай мовы, што выявілася ў наяўнасці [жд’] на месцы праславянскага *dj. Для бела-

рускіх гаворак уплыў стараславянскай мовы не быў характэрны. Адсюль — разнастайныя варыянты назвы свята, закліканыя кампенсавать цяжкасці ў вымаўленні стараславянства.

Лексема *каляда* выяўляе этымалагічную сувязь з лацінскім *Kalendae* так называўся ў рымлян першы дзень месяца. Пошук лексемы ў рускай абрадавай лексіцы прыводзіць да варыянтаў *Коледа*, *Коляда* і ў Слоўніку У. Даля [1, т. 2, с. 136], і ў рускім фальклору [2, с. 168]. Для ўкраінскай народнай традыцыі характэрныя варыянты назвы гэтага цудоўнага зімовага свята: *Різдво*, *Коляда* і *Різдво-Коляда* [3; 4]. Апошні варыянт уявіў сабой складанае ўтварэнне двух назваў.

Некалькі найменняў захоўваецца ў беларускіх гаворках для свята, што адзначаецца ў праваслаўі 19 студзеня — *Вадохрышча*, *Крашчэнне* (з фанетычнымі варыянтамі *Крэшчэнне*, *Крэшчэнье*, *Крашчэніе*, *Крэшчэніе*, *Крэшчэнье*, *Крышчэнне*), *Хрышчэнне* (*Храшчэнне*, *Хряшчэнье*), *Вадохрышча* (*Вадохрышч*, *Вадохрышчанне*, *Водахрышчэнне*, *Водохрышча*). Узнікненне варыянтаў зноў выклікана імкненнем ліквідаваць цяжкасці ў вымаўленні стараславянства *Крещение*. У рускай мове захаваўся стараславянскае найменне, таксама існуе лексічны варыянт, складаная ў плане дэрывацыі намінацыя царкоўнага свята — *Богоявление*.

Свята *Вадохрышча* набыло ва ўкраінскай народнай традыцыі некалькі назваў: больш поўныя развітыя намінацыі — *свято Хрещення Господнього*, *свято Йордана*, *свято Хрещення*, а таксама больш кароткія, якія часцей ужываюцца ў звычайным маўленні *Йордана* (*Ордана*, *ордань*, *ардан*, *Йордан*), *відороці*, *водохреши*, *Водохреща*, *Богоявлення* [3].

У старажытнасці ў славян год пачынаўся вясной. Заканчваецца зіма, адыходзяць маразы, аднаўляецца прырода, абуджаецца наваколле. Памежжам зімы і вясны з'яўляецца *Масленица* — свята развітання з зімой, калі можна ладзіць вялікія гуляння перад вялікім пастом. І тут нялішнім будзе прыгадаць, што падобныя святы ўласцівы і іншым народам: у католікаў Заходняй Еўропы і Паўднёвай Амерыкі — гэта знакаміты *карнавал* (у даслоўным перакладзе з лацінскай мовы — развітанне з мясам: *carne valeo* — мяса, будзь здарова).

Для ўсходнеславянскіх моў замацавалася лексема *Масленица*. Этымалагічна слова звязана з маслам, бо ў гэтыя дні можна ўжываць масла ў апошні раз перад саракадзённым пастом. Адзначым, што ў беларускай, і ў рускай каляндарнай лексіцы ёсць варыянты найменні: *Масленая*, *масляна*, *масляніца*, *масляная*, *маслены тыдзень* (у рускай мове — *масленая неделя*).

Паводле ўкраінскай традыцыі тыдзень свята носіць некалькі назваў: *Масляна* (*Масниця*, *Масляниця*), *Сиропустний тиждень*, *Пущення*, *Загальниця*, *Ніжкові заговини*, *Колодій тощо*.

25 сакавіка адзначаецца *Благовешчанне*. Найменне — гэта яшчэ адзін стараславянства, для якога беларускія гаворкі маюць некалькі варыянтаў: *Благовешчанне*, *Благовешчаніе*, *Дабравешчанне*. Апошні варыянт утварыўся паводле калькавання стараславянскага *благо* 'дабро'. У рускай абрадавай лексіцы ўжываецца *Благовещение*. Па паходжанні кампазіт з'яўляецца

ўтварэннем ад словазлучэння *благая* ‘добрая’ *весть* ‘вестка, навіна’. Таму з’яўленне беларускага адпаведніка *Дабравешчанне* поўнаасцю апраўдана. Украінская мова для свята мае намінацыі *Благовіцення*, *Благовіщення Пресвятої Богородиці*.

Вялікім святам для веруючых заўсёды быў *Вялікдзень*. Дадзенае найменне, як і *Благавешчанне*, этымалагічна з’яўляецца словазлучэннем старажытнага кароткага прыметніка *великъ* і назоўніка *день*. У рускай мове адпаведная лексема *Великдень* не ўжываецца вельмі часта. У. Даль зафіксаваў слова *Великъ-день* з паметай *старое, паўднёвае* [1, т. 1, с. 176]. Для наймення свята Уваскрэсення Хрыста ў рускай мове выкарыстоўваецца лексема *Пасха*. Запозычаная са старажытнаўрэйскай мовы лексема ўвайшла ў слоўнік многіх заходнееўрапейскіх (асабліва — раманскіх) моў: іспанскае *Pascua*, французскае *Pâques*, італьянскае *Pasqua*. Ужываецца лексема *Пасха* (*Паска*) і ў беларускіх гаворках. Прычым уласцівым найменне з’яўляецца менавіта для гомельскіх гаворак, што тлумачыцца блізкасцю рускіх гаворак. І ў беларускай, і ў рускай абрадавай лексіцы функцыянуюць шматслоўныя найменні свята: беларускае — *Уваскрэсенне Хрыстова*, рускае — *Светлое Христово Воскресение*. Існаванне словазлучэнняў мае крыніцай рэлігійныя царкоўнаславянскія тэксты, у якіх свята ўзгадваецца з традыцыйнымі эпітэтамі. Тыя самыя дзве намінацыі (*Пасха*, *Великдень*) адзначаюцца і ўкраінскай традыцыяй.

Сярод каляндарна-абрадавых назваў летняга цыклу выдзяляецца *Троіца*. Фанетычным варыянтам наймення ў беларускіх гаворках стала ўтварэнне з рэдукцыяй *i* — *й* пасля галоснага *Тройца*. У рускай лексіцы адзначаюцца назва *Троица* і двуслоўнае найменне *Троицин день*, аб якім узгадваў У. Даль [1, т. 4, с. 431]. Па-ўкраінску свята мае назву *Трійця*, *Тройця*, *П’ятдесятниця*. Прычым ва ўкраінскай народнай традыцыі Троіца злілася з *Зеленымі Святамі* [5].

Такім чынам, зварот да вызначэння лексічных паралелей у беларускай, рускай і ўкраінскай абрадавай лексіцы ў працэсе выкладання асобных філалагічных дысцыплін павышае цікавасць да вывучэння роднай мовы, спрыяе больш глыбокаму усведамленню гістарычных працэсаў, што адбываліся ва ўсходнеславянскіх мовах, падкрэслена выяўляе блізкасць ўсходнеславянскіх моў, іх агульныя карані і разам з тым адметнасць і непаўторнасць кожнай нацыянальнай мовы, што будзе садзейнічаць выпрацоўцы павагі і любові да роднай мовы і разам з тым выходзіць добразычлівыя адносіны да іншых славянскіх народаў.

Акрамя таго, зварот да духоўнай культуры беларусаў у працэсе выкладання мовы будзе садзейнічаць паступоваму павелічэнню інфармацыйных рэсурсаў беларускай мовы і спрыяць фарміраванню паважлівых адносін і любові да роднай мовы і роднага народа, а гэта, у сваю чаргу, садзейнічае выхаванню будучых спецыялістаў-філолагаў грамадзянамі-патрыётамі сваёй дзяржавы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даль, Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / Владимир Даль. — М., 1978–1980.
2. Русский фольклор / сост. и примеч. В. Аникина. — М., 1985.
3. Українські свята Різдва Світа і Щедрого Вечора [Електронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.pisni.org.ua>. Дата доступу: 29.09.2011.
4. Народні свята [Електронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.sviato.in.ua>. Дата доступу: 29.09.2011.
5. Довбуш, Олекса Трійця. Зелені свята / Олекса Довбуш [Електронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.artvertep.dp.ua>. Дата доступу: 29.09.2011.